

Együd Árpád száz esztendeje született, majd négy évtizede már a mennyei hazában végzi gyűjtéseit, s okítja a néptánc művészetére a fogékony érdeklődőket. Sajnos, Peröcsényben gyermekkori barátai és egykori adatközlőinek majdnem mindegyike – utoljára 2020-ban Koczó Jánosné Veres Eszter – a minden élők útjára lépett, sőt, az utána következő nemzedékek képviselői is fogyatkoznak. Adatközlői közül már csak Szabó Lajosné Együd Eszter (1927) és Darányi Andrásné Polyák Mária (1926) él.

Bizony, most már az utókor-nak a feladata és kötelessége, hogy ne engedjük át a feledésnek jeles földink szülőföldi emlékezetét! Emlékének ápolását, peröcsényi gyűjtéseinek gondozását, továbbörökítését a nem egészen 300 lelket számláló falu még élő közösségei által kellene elérnünk. A Börzsöny kis községének ebben sokat segíthetne a budapesti Petőfi Sándor Gimnázium pedagógusainak, diákjainak közössége, akik mintegy 15 éve szoros kulturális és hagyományörző kapcsolatban állnak Peröcsénnyel.

*Emlékezés a szülői háznál 2005-ben,
balról jobbra Matyikó Sebestyén József, Együd Ágnes
és Együd Csaba (Koczó József felvétele)*

Koczó József

„Egyre nehezebben tudok a gyermekeim szömibe nézni”

Erdei Ferenc halálának ötvenedik évfordulójára

Sohasem tagadtam, sőt, mindig bizonyos büszkeséggel emlegettem, hogy ifjúkoromban a világra eszmélésem során milyen jelentős hatás ért az úgynevezett *népi írók* ideológiája és értékrendje részéről. Azt sem röstellem bevallani, hogy ehhez a szellemi irányzathoz nem társadalmi örökségem, még csak nem is családi gyökereim vezettek, hanem egy szép emlékü diákszerelem révén jutottam. Második gimnazista koromban ugyanis barátaim és szüleim unszolására én is beiratkoztam Pesten, a Gerlóczy utcában lévő, „*Mimi néni*” nevével fémjelzett tánciskolába, s ott annak rendje és módja szerint hamarosan megakadt a szemem egy kedves lányon, akivel sok közös témánk akadt, s akivel szívesebben táncoltam, mint a többiekkel. 1956. október 20-án, szombaton Csillának hamarabb el kellett mennie a tánciskolából, mert mint mondta, édesapja színházi bemutatójára készül.

– Hát ki a te apád? – kérdeztem.
– Németh László.
– Aha...– mondtam okos képet vágva, bár sohasem hallottam a nevét. – És mit mutatnak be tőle?

– A Széchenyit.
– Hát... – mondtam szomorúan –, jó szórakozást...!

A következő héten már buzgón kotorásztam a Központi Szabó Ervin Könyvtár katalógustermében az N betűs fiókban. De mert nem volt nagy gyakorlatom az effajta kutakodásban, hamarosan mellém lépett egy fiatal könyvtáros:

– Segíthetek? Mit keresel?
– Valamit Németh Lászlótól...

Hát, így kezdődött. Persze nem nulláról indultam a könyvek terén, de addig elsősorban a természetrajzi műveket, útleírásokat olvastam, ám a hamarosan kitört rövid életű forradalom eseményei érdeklődésemet és lelkiismeretemet hamarosan a nemzeti sorskérdések felé terelték, s ehhez jó táptalaj volt a Németh László nyomán megismert *népi irodalom*: Veres Péter, Tamási, Erdei, Kodolányi, Illyés, Féja és a többiek művei. Azt hiszem, hogy aki megélte az oroszok által szétlőtt budapesti utcák torokszorító látványát, átérezte a sorbaállások kilátástalan hangulatát, s odafigyelt a rádióból sugárzott hazugságokra, azt nem lehetett többé megtéveszteni a szovjetek által kínált demokráciáról és a szovjet típusú szocializmusról szóló mesékkel. Akkor kezdtem igazán és őszintén érdeklődni az iránt a világ iránt, amibe Magyarország akkor már kilátástalanul belezuhant, mint a hangya a hangyaleső homoktölcsérébe. A Toldy Gimnázium néhány tanára is terelgette – vonzó vagy éppen taszító magatartásával – tájékozódásom, s szinte természetesnek érzem ma is, hogy ha csak érintőlegesen, de belekeveredtem 1957. október 23-án a *Himnusz* közös emléklésével a forradalmunkra való megemlékezésbe. Ebből keletkezett aztán az a „*kartoték*”, amelynek „*előkotrására*” csaknem tíz esztendő múlva „*lett elég ok*”, amikor – már mint az Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Építészeti Tanszékének műszaki ügyintézőjét – tanársegéddé akartak volna kinevezni, de – mint egy párttag kollégám megsúgta – az egyetem pártszervezete nem hagyta jóvá, hogy ilyen „*tízestendős priusszal*” engedélyezék előléptetésemet. Így kerültem hamarosan – baráti segítséggel – az MTA Agrárökonómiai Kutatócsoportjához, az Agrárgazdasági Kutató Intézet egyik elődjéhez, amelynek Erdei Ferenc volt az igazgatója.

A mi részlegünk kezdetben a Várban, az Úri utcában volt, a központunk pedig a mai Andrássy úton, így személyesen csak odakerülésem után több hónap múlva találkoztam igazgatómmal, de az a találkozás igen emlékezetes volt. Egyrészt azért, mert Erdei éppen olyan volt, mint amilyennek a róla látott képekről ismertem: jellegzetesen markáns, Csoóri Sándor szavaival „*meggyötört nomád fejedelemre emlékeztető arcával*”, minden szavával beleillett abba az általános képbe, amit magamban írásai alapján alakítottam ki róla. Éppen csak bemutatott neki, amikor megcsörrent az íróasztalomon lévő telefon, s gépkocsivezetője kérdezte, hogy mikor végez Erdei elvtárs, mert indulniuk kellene, ugyanis ma még nem ebédelt. – „*Mondjad neki, hogy lócsöcs a markába, majd mögyök*” – hangozott a válasz, amitől rettentően zavarba jöttem, s olyasmit hebegtem a telefonba, hogy – Izéé... Erdei elvtárs türelmet kér, hamarosan végez. Ő pedig bosszankodva elmondta, hogy a *röndös* sofőrjét szabadságra küldte, ez valami alkalmi gépkocsivezető.

Ezt követően néhány kutatói értekezletre emlékszem, s arra, hogy Erdei sohasem tűrte az üres szócséplést, különösen pedig arra, hogy az akármilyen bikkfanyelven elmondott, a tárgytól minduntalan eltérő, hosszadalmas szövegelést, milyen bravúrosan foglalta össze

néhány lényegre törő mondatban. Nem voltam közvetlen munkatársa, de első intézeti tanulmányomat az ő vezetésével tartott „szekcióülés” vitatta meg és fogadta el, amire akkoriban igen büszke voltam. Később az ő biztatására vettem részt néhány termelőszövetkezet történetének megírására szerveződött grémium munkájában, s jól esett, hogy amikor valamelyik makói tsz.-ről írt kéziratomban az „illetékes” megyei pártbizottsági lektorok kifogásolták az „eredményeiket elsősorban annak köszönhetőék, hogy sikerült eltérniük a központi utasítások megvalósításától”, Erdei ezzel tette őket helyre: „Tudomásul köll vönnünk, hogy a szociológia szömérmetlen tudomány.” Védelmet jelentő súlyának hiányát azonban akkor éreztem igazán, amikor már halála után, az akkori tanácselnök felkérésére megírtam a püspökladányi termelőszövetkezetek sok megpróbáltatással és keserves gyöttrődésekkel terhelt történetét, de az egyik tsz.-elnöke kijelentette, hogy amíg ő él, addig az nem jelenhet meg, s úgy is lett. Bizony akkor nagyon hiányzott igazgatóm segítő keze.

Aztán segített abban is, hogy megjelenhessen egy szociográfiai tanulmányom a *Valóság* folyóiratban a „tiszta szoba” jelenségéről, majd amikor ennek alapján készült egy dokumentumfilm, kérésemre bejött a tv-székházba, megnézte, s a nála szokásos nyakcsavargatásokkal elmondta nem éppen hízelgő véleményét. – „Úgy köllött volna mögcsinálni, ahogy Pétor mögírta” – fejtegette, mert neki sem tetszett, hogy a rendező, különben derék fiú, narráció nélkül, a riportalanyokkal szeretne volna elmondani ennek az igen bonyolult jelenségnek minden árnyalatát.

Nem nagy dolgokról volt tehát szó, de a magyar falut és népét szolgálni kívánó fiatal kutató számára sokat jelentett ez a támogatás. Nem is az eredmény volt fontos, hanem maga a törődés, hogy egy olvasmányaim alapján magamban idealizált személyként élő ember elismeri, amit csinálok, vagy legalábbis ami felé törekszem. Ehhez a valóságosnál talán pozitívabb Erdei-képhez a két világháború között keletkezett szociográfiai munkáinak megismerésén kívül bizonyára hozzájárult, hogy az agrárgazdasági kutatóintézeti kollégáim túlnyomó része olyan parasztpárti gyökerekkel rendelkező ember volt, akik már többé-kevésbé átestek az új világrendből való kiábrándulás különböző stációin és együttérzéssel figyelték azokat az agrárpolitikai törekvéseket, amik során Erdei, Fehér Lajos, Fekete Ferenc és mások kidolgozták és keserves vitákkal, de nagyjából elfogadtatták a pártvezetéssel is, akik hosszú időn keresztül csak a szovjet típusú kolhozmodellt tekintették járható útnak. Az általa írt *Mezőgazdaság és szövetkezet* (1959), *Üzemszervezési kérdések a szocialista mezőgazdasági nagyüzemekben* (1961), különösen pedig a Fekete Ferencsel közösen szerkesztett *Önköltség a szocialista mezőgazdaságban* (1965) című könyvekben, ameddig az akkori politikai viszonyokban elképzelhető volt, megfogalmazták a szovjet kolhoz típusú szövetkezetektől való hazai formációk eltérésének lehetőségeit. Az ezek körül fellángolt viták már a szemem előtt zajlottak, és megismerhettem Erdei tudományos megalapozottságú taktikázásainak apró sikereit. A *Társadalmi Szemlében* általa kezdeményezett, a *szövetkezetek elméleti kérdéseiről* folyó vita zárszavában pedig megismerhettem azt a képességét, hogy a sok „marxista” meg „szocialista” tiszteletkörbe bújtatott, óvatosan körülírt véleményből miként hámozta ki azt, ami a hazai szövetkezetek sajátosságainak, sokféleségének hangsúlyozásával felmutatható volt, mintha csak Illyés Gyula az *árnyalatoknak jogot követelő* versének tudományos vetületét láttam volna. Ezeket a politikai köntösbe rejtett tudományos programokat használhatták föl azok a gyakorlati szakemberek, akik „vették a lapot” és igyekeztek a sajátos magyar viszonyok között működtetni mezőgazdaságunkat úgy, ahogyan a katonailag megszállt s politikailag kiszolgáltatott körülmények között, az országot börtönörként felügyelet alatt tartó legfelső vezetést valamennyire kijátszva lehetett. Ismerve a körülményeket, meggyőződésem, hogy az Erdei által kezdeményezett kutatásoknak és

az általa kinevelt, támogatott elméleti és gyakorlati agrárszakembereknek volt köszönhető, hogy Magyarországon más szocialista országoknál jóval több eredményesen gazdálkodó állami és szövetkezeti üzem működhetett, hogy a politikai vezetés eltúrta a dogmatikus szovjet irányzattól különböző „üzemszervezési” elképzeléseket mint a termelőszövetkezetek úgynevezett kiegészítő vagy mellétevékenységét, a különbözőképpen érvényesülő érdekeltségi rendszereket, legfőképpen pedig a nagyüzemekkel a legkülönbözőbb módokon integrálódó „háztáji” gazdálkodás módozatait. Ezeket onnan tudom, hogy Erdei halála után jó évtizeddel magam is a háztáji gazdaságok szociológiai kérdéseivel foglalkozva gyakran idézhettem az „öreg” világos és taktikusan megfogalmazott írásaiból, amikor arra a rendszer álszent kétszínűségéből fakadó ellentmondásra igyekeztem rámutatni, hogy miközben élvezti és saját sikereként igyekszik feltüntetni a *háztáji gazdaságok* tevékenységéből származó előnyöket, aközben bizalmatlanul, sőt, politikai nyilatkozataiban sokszor ellenségesen tekint a háztáji gazdaságaikban robotoló kistermelőkre. Az akkori viszonyok között sajnos az ilyen „Erdei-féle” kísérletekkel és próbálkozásokkal csak elviselhetőbbé lehetett tenni a „szocializmus”-nak nevezett diktatúrát, de ez számos egyénnek jelenthetett lélegzétvételnyi könnyebbiséget, miközben az *egész rendszer* fojtogató jellegén mitsem változtatott. Miként Bakos István megfogalmazta Erdei Város és vidékét méltató írásában: „A legnagyobb tanulság, amit sugall, hogy a társadalmat alakítani kívánó embernek törekednie kell, hogy benne maradjon a történelem sodrában, még ha a pillanatnyi hatalmi viszonyok nem is engednek kibontakozást elképzeléseinek.”¹

Természetesen tudtuk Erdeiről, hogy az 1945, különösen pedig az 1949 utáni politikai szerepvállalás során ő sem maradhatott erkölcsileg tiszta, a Rákosi-rendszer kulaküldözései, padlássöprései, kegyetlen tsz-szervezései idején még szülővárosa, Makó is megtagadta, vagy legalábbis nem tartott vele olyan szoros kapcsolatot, mint korábban és később. Én azonban abban a vészorszakban elsősorban az 1945 előtti, a szociológus Erdei munkásságát ismertem könyveiből, s ha az 1943. évi, Püski Sándor által szervezett szárszói konferencia jegyzőkönyvéből érzékeltém is a Németh László és Erdei Ferenc politikai jövőképe között feszülő ellentéteket, a teóriák megfogalmazásában én legalábbis nem vettem észre az Erdei által Némethnél markánsabban megfogalmazott szövetkezetpolitikai elvekben rejlő veszélyeket, mint ahogy valószínűleg ő sem úgy gondolta, ahogyan később, Rákosi és Kádár idején, szovjet mintára torzították. Hogy aztán abban a torzításban milyen primer, vagy szekunder szerepe volt Erdeinek, azt nem tudtam megítélni. De elfogadom Für Lajos és Pintér János megfogalmazását: „A szövetkezeti eszmébe vetett hite segítette át s hunyattott vele szemet az 1950-es években végrehajtott erőszakos tsz-szervezések felett. A politikus Erdei pályafutásának nehéz esztendei lehettek ezek. Megalkuvások és kompromisszumok tömkelegén át vezetett az út az 1956-os nagy megrázkódtatásig.”² Még inkább elfogadom Borbándi Gyula véleményét, aki szerint Erdei 1956-ig „kritikátlanul követte Sztálint és Rákosit, fedezték a kormány törvénytelenégeit, valóságos hatalom nélkül is a hatalmi szerkezet tagja volt. Nincs még elegendő adatunk annak tisztázására, hogy milyen megfontolások alapján cselekedtek. EF esetében sok jeltől ítélve az feltételezhető, hogy minden más politikai út lehetetlenségének a felismerése és az a meggyőződés vezette, hogy szerepvállalásával az elkerülhetetlent enyhítheti. Személyes magatartása és viselkedése is mintha ezt igazolta volna. Jóllehet alkalmazkodott az akkori politikai szóhasználathoz és híven követte Rákosiék irányát, a maga hatókörében mérsékeltnek, megértőnek, segítőkésznek mutatkozott. Nem

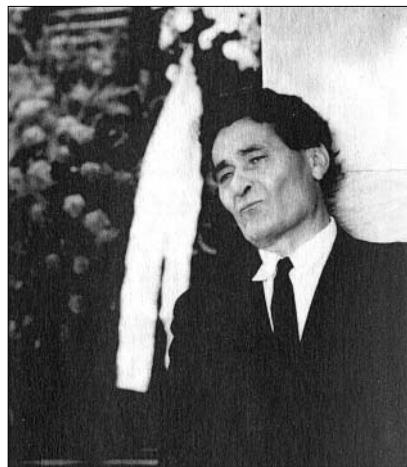
1 Bakos István: Város és vidéke. Magyar Tudomány 1971. 9. 600.

2 Für Lajos–Pintér János: Erdei Ferenc. Mezőgazdasági Panteon. Mezőgazdasági Múzeum, Bp., 1987.

szakította meg népi kapcsolatait, hanem felkarolta a hozzá támogatásért folyamodó hajdani parasztpártiakat.³

Én már csak az 1960-as évek derekától ismerhettem közelebbről Erdei agrártudományi, agrárpolitikai munkásságát. Ha a közügyek és a gazdaságpolitika területén érvényesülne, érvényesülhetne valamiféle jóvátételi szándék, akkor érzésem szerint az agrárökonómiával foglalkozó Erdei munkásságának ebben a harmadik, 1957-től 1971-ben bekövetkezett haláláig tartó korszakára kell gondolnunk. Ebben az időszakban készültek olyan munkái, amelyekkel kimondatlanul is korrigálni igyekezett a politikailag ránk erőltetett szovjet szövetkezesítési mód embert nyomorító formáját. Ezt a célt szolgálta az önköltség fogalmának „becsempészése” a termelőszövetkezetekről való politikai „gondolkodásba”, amit abban az időben elsősorban a bigottság jellemzett, és megtöréséhez Erdei felkészültségére és taktikai érzékére volt szükség, amiben helyet kapott a keze alá dolgozó munkatársak ügyes kiválasztása és az akkoriban szinte kötelező politikai bikkfanyelvezet tökéletes használatáig sok minden. Az önköltség fogalmának szalonképessé tételét követhette a *garantált munkadíjazás* gyakorlatának ideológiai megalapozása, ami – ha lehetséges – még eretnekebb gondolat volt az addigi, „maradékellen” működtetett jövedelemelosztási rendszerrel szemben, de kínos-keserves elfogadtatása sokat javított a hazai parasztság anyagi helyzetén. Ezek a fegyvertények ugyanis már az „én időmben” történtek, vagyis amikor már az intézet munkatársaként egyre inkább a szemem előtt folytak az események. Akkoriban már több munkaterületen dolgozhattam a közelében. A „tiszta szoba” létrejöttéről, funkcionális működéséről írt tanulmányom és a belőle készült dokumentumfilm nyomán bevont az Építőművész Szövetség által meghirdetett *Szép falu – szép lakóház* című pályázatra érkezett művek bírálatába, gyakran helyettesítettem a bírálóbizottság munkájában. De itt kell megemlítenem Erdei „embermentő” tevékenységét is, amikor az 1960-as években igazgatóként, főtítkárként nagyon sok olyan emberen segített, akik a forradalomban való különböző szintű részvételük miatti börtönéveik letöltése után földönfutókká válva a Népfrontnál, vagy az Agrárgazdasági Kutató Intézetnél kaptak állást. Erdei Ferenc tehát számomra az 1956 utáni másfél évtizedben a pártállam által képviselt hatalom közelében lévő azon kevés politikus közé tartozott, akik a szovjet hódoltság viszonyai között nem tudták ugyan alapvetően megváltoztatni a fennálló politikai rendszert, de elfogadva a kényszerű és célszerűtlen gazdasági rögeszmék lényegét, igyekeztek elviselhetővé tenni az úgynevezett „proletárdiktatúra”-t. Pozícióját pedig nem egyéni érdekeire, hanem a társadalom, a falusi lakosság helyzetének jobbítására igyekezett felhasználni.

A halála előtt nem sokkal megjelent *Város és vidék* című könyvében mintha a „régiről”, 1945 előtti, szociográfus Erdei támadt volna föl. Stílusának emelkedettsége, a „szocialistá”-nak gondolt tölteléksszövegek szinte teljes hiánya, felelős gondolkodásmódja azt ígéri, hogy ha a gondviselés még megajándékozza néhány termékeny évtizeddel, talán felkészültebben éri Magyarországot a

Erdei Ferenc 1970 novemberében Szabó Pál temetésén (Molnár Edit felvétele)

3 Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom: a harmadik reformnemzedék. Püski, New York, 1983. 397.

– valljuk be – váratlan lehetőségeket nyújtó „rendszer váltás”. A *Város és vidéke* kéziratának készítése során Erdei a TIT Múzeum utcai székházában tartott egy műhelybeszélgetést a könyv legfontosabb tanulságairól. Ott hangzott el a szerző részéről – emlékezetem szerint – a következő, számomra igen tanulságos gondolat: „Szöged város vezetését a kettősség jellemzi, egyfelől van egy dinamikus, progresszív gondolkodást gerjesztő réteg, másfelől pedig egy állóvízhez ragaszkodó, abban magát jól érző vezetői réteg. A kettő annyira kioltja, közömbösíti egymást, hogy a városban gyakorlatilag nem történik sömmi.” Ennek a gondolatnak ugyan később nem találtam nyomát a megjelent könyvben, de az elhangzottakat követő tapsvihár mutatta, hogy a zsúfolásig megtelt terem közönségének nagy része megértette az előadót. Ötven esztendővel ezelőtti halála óta sokszor gondolkodom azon, hogy ha nem távozik közülünk ilyen – a kortárs népi írókhoz képest – fiatalon, vajon hová csapódott volna, vagy minek az élére állt volna az 1980-as évek rendszerváltáshoz vezető politikai viharokban? Vajon a későbbiekben megtalálta volna a régi hangot, a régi őszinteséget?

Az 1960-as évek vége felé néhány hétvégén fiatal kollégáimmal együtt vendégei lehetünk Erdei Ferencéknek a Farkasréti temetőtől nyugatra eső, Irhás-árok fölött lévő hétvégi telkén, ahol „közreműködhattunk” kertjének felásásában. Busás fizetségként szellemi sziporkáiban, irodalmi és történelmi anekdotában részesülhettünk. És – nem utolsósorban – megismerhettük a nemsokára megjelenő *Néprajzi ínyesmesterség* című, játékosan megírt, de rendkívül tartalmas könyve néhány fogásának készítmódját és zamatos ízeit. A nyársra húzott csirke forgatása vagy a dunai módra főzött halászlé bográcsának perdítése közben nagyapjáról, a régi „makai” emberekről, vagy éppen Veres Péter hadügyminisztersége idejéből mesélt érdekes, mindig tanulságos eseteket. Egy ízben pedig, ki tudja már honnan fűzve a szót, számomra nagyon emlékezetes mondatokat hallhattunk tőle: „Egyre nehezebben tudok a gyermekeim szömbé nézni – mondta gondterhelten –, mikor földézzük az ötvenes évek történéseit és mögkérjük: Apa, te akkor hol voltál? Te akkor mit csináltál? Egyre nehezebb!” Bizony, megfagyott körülöttünk a levegő. Talán még a faszénparázs füstje sem bodorodott néhány pillanatig...

És mi nem mertük megismételni a kérdést. Nem mertük megkérdezni a nagy, fekete, meggyötört arcú embertől: valóban, hol volt Erdei elvtárs azokban a nehéz években, napokban? Hol volt a test... és hol lehetett a lélek?

Halász Péter

Ötven éve hunyt el Trócsányi Zoltán

Magyar régiségek és furcsaságok címmel jelent meg 1924-ben Trócsányi Zoltán kötete, melyet később még öt követett. Rövid idő alatt nagyon népszerű lett, szerették olvasni, ajándékozni az emberek. Ki is volt ez a nagyszerű író, akit mára már kicsit elfeledtünk?

Trócsányi Zoltán (Sárospatak, 1886. december 25–Budapest, 1971. február 17.): nyelvész, irodalom- és könyvtörténész, műfordító, könyvtáros, a nyelvtudományok kandidátusa (1957) volt. Neve ma már sokak számára nem ismerős, talán e visszaemlékezés halálának 50. évfordulója alkalmából ráirányítja a figyelmet munkásságának értékeire, valamint felidéri a nagy múltú Trócsányi családnak Sárospatakhoz és a magyar könyvtörténethez kapcsolódó jeles képviselőit.